

THEOLOGIA PRACTICA

Magyar Balázs Dávid*

Debrecen

„Krisztus legkiválóbb iskolája”¹

Kálvin János társadalmi nevelése igehirdetéseiben
és konzisztórium munkájában.

Betekintés Kálvin János társadalmi nevelésének
rendszerébe és legfontosabb forrásaiba

“The Most Perfect School of God.”

The Social Thought of John Calvin in the Light
of His Sermons and the Registers of the Genevan Consistory.

An Insight Into the System
and the Sources of John Calvin’s Social Thought.

Abstract

“The Institutes is the whole of Calvin and the whole of Calvinism. [...] To know Calvin one needs only the Institutes” – writes Emil Doumergue, the well-known French Calvin-researcher in his monumental biography, published on the fourth centenary of John Calvin’s birth (1909). Although the Institutes of Christian Religion is one of the most substantial works of the Reformer, his theological and spiritual heritage could not be reduced only to his Opus Magnum.

John Calvin’s pastoral calling made him first of all an intellectual and ethical reformer of Geneva. In order to renew the social, political, and economic life of the people of Geneva, Calvin delivered sermons and through the consistory he implemented his theological and moral convictions which were deeply rooted in the Holy Scripture.

Keywords: John Calvin, Calvin’s ethics, Calvin’s social ethics, Calvin’s sermons, Genevan Consistory, Registers of the Genevan Consistory.

* Magyar Balázs Dávid református vallásánár Debrecenben és Kampenben (Hollandia) végezte egyetemi tanulmányait. Kálvin János életére és szociáletikájára vonatkozó kutatásait Kampenben (2008, 2009), Genfben (2009) és a Grand Rapids-i (USA) H. Henry Meeter Center for Calvin Studies-ban (2010) végezte. A szerző PhD hallgató a Debreceni Református Hittudományi Egyetemen (szociáletikai és egyház-szociológiai tanszék). Kutatási témája: Kálvin János társadalmi nevelése.

¹ A tanulmány nem jöhetett volna létre a H. H. Meeter Center for Calvin Studies (Grand Rapids, USA), továbbá Karin Maag és Paul Fields segítségével.

A szerző a *World Alliance of Reformed Churches* és a *Lombard Prize Committee* jóvoltából 2010 júniusában két hetet töltött a Grand Rapids-i *Calvin College*-ban.

A címben szereplő idézethez ld. Knox, John: *Letter to Mrs. Locke*. (1556. december 9.) Ld. Laing, David (ed.): *The Work of John Knox*. vol. IV., Edinburgh 1855, 240.

Bevezetés

Emil Doumerque *Jean Calvin. Les hommes et les choses de son temps* címmel, 1910-ben megjelent monográfiájában ezt olvashatjuk:

„Maga az *Institutio* testesíti meg mind Kálvint, mind pedig az egész kálvinizmust [...] ’Ismerd meg az *Institutiót* és megismered Kálvint’.”²

És valóban, ha fellapozzuk a Kálvin János születésének négyszázados jubileuma (1909) alkalmából közzétett életrajzi munkákat, megfigyelhetjük, hogy a genfi reformátor egyház- és társadalomformáló szolgálatát vizsgáló teológusok és egyháztörténészek szerint elsősorban az *Institutio* reprezentálja Kálvin élethosszig tartó munkásságát.³ Azonban a modern Kálvin-kutatás – leginkább a 2009-es nemzetközi Kálvin-év (*Calvin 09*) sokszínű esemény- és programsorozatainak köszönhetően – több ponton is új megvilágításba helyezte a reformátor teológiai és szellemi-történeti hagyatékát. Egyfelől hangsúlyozta, hogy az egykor divatosnak tűnő „egykönyvű Kálvin-kép” immár sem teológiai, sem pedig történeti aspektusból nem igazolható, másfelől pedig így revideálta a korábbi álláspontot:

„Kálvin egyszerűen nem érthető meg kizáróan az ő *Institutiójából*. Írásainak egésze, így igehirdetési, levelei, katekizmusai, értekezései, kommentárjai és *Institutiójának* különböző kiadásai mind hozzájárulnak gondolatainak helyes megértéséhez.”⁴

Ez a sokszínű, teológiai és etikai értelemben is kimeríthetetlen szellemi örökség teszi lehetővé a reformátor életművének hiteles, mélyreható tanulmányozását, amely szerint Kálvin reformatori szolgálatának társadalmi, szociális és gazdasági tanításai, elsősorban a kora-újkor Genf városának tudatos megújítására irányultak.⁵ Kálvin az ideális várost, „az új Jeruzsálemet (Barth),”⁶ ahol a lakók Krisztust követik, Genfben szeretne volna létrehozni. A hitvalló élet számára nem volt más, mint az élet istentiszteletének gyakorlati megvalósítása, s ezért a reformátor – jól ismerve gyülekezetének mindennapi vallásos-erkölcsi problémáit⁷ – a város közösségi életének teljes átforgatására törekedett.⁸ Kálvin gondolkodása és a város társadalmi élete ezért kölcsönösen határozták

² Doumergue, Emil: *Jean Calvin. Les hommes et les choses de son temps*. Tome IV., Georges Bridel & Cie Éditeurs Lausanne 1910, 1. Idézi: Parker, Thomas Henry Louis: *Calvin's New Testament Commentaries*. T&T Clark, Edinburgh 1993, 6.

³ Ld. Parker, Thomas Henry Louis: Calvin the Biblical Expositor. In: Gamble, Richard C. (ed.): *Calvin and Hermeneutics* (Articles on Calvin and Calvinism 6.). Garland Publishing, New York 1992, (62–75.) 65.

⁴ Ld. ehhez: Steinmetz, David C.: *Calvin in Context*. Oxford University Press, Oxford 1995, vii. Ld. még: Selderhuis, Herman J.: Church on Stage. In: Foxgrover, David (ed.): *Calvin and the Church*. CRC Product Services, Grand Rapids 2002, 46–65.

⁵ Ld. Benedict, Philip: Calvin and the Transformation of Geneva. In: Hirzel, Martin Ernst – Sallmann, Martin (ed.): *John Calvin's Impact on Church and Society 1509–2009*. William B. Eerdmans Co., Grand Rapids 2009, 1–14.

⁶ „Calvin sich als Beherrscher Genfs gegen alle seine Widersacher erfolgreich und endgültig durchsetzt, den Bau der *Cité de Dieu*, des neuen Jerusalem wie die Freunde sagten.” Bart, Karl: *Die Theologie Calvins*. Theologischer Verlag, Zürich 1993, 153.

⁷ Wallace, Ronald S.: *Calvin, Geneva and the Reformation*. Scottish Academic Press, Edinburgh 1988, 37.

⁸ Magyar Balázs Dávid: „Genf városának világító lámpásként kellene ragyognia.” A keresztyén házasság és gyermeknevelés társadalomformáló szerepe Kálvin Efézus kommentárjában és igehirdetésében. In:

meg egymást, amelynek következtében a reformátor egyház- és társadalomformáló szolgálatát az Ige–teológia–szituáció alapdinamikája jellemzi – hangsúlyozza Fazakas Sándor *Kálvin szociáletikája* című tanulmányában.⁹

A genfi reformátor életművének teológiai, etikai és történeti aspektusait feltáró szakirodalom Kálvin társadalmi nevelésének három fontos színterét különbözteti meg, úgymint: 1. istentiszteleti alkalmak; 2. konzisztóriumai meghallgatások; 3. családi és intézményes vallásoktatás.¹⁰ Annak köszönhetően, hogy a családi és intézményes vallásoktatás rendszerét, a genfi *Akadémia* felállításával, végül csak 1559-ben sikerült konszolidálnia, Kálvin társadalmi nevelése két korszakra (1536-tól és 1559-től) tagolódik. A jelen tanulmány alapintenciója, hogy megvizsgálja Kálvin társadalomformáló szolgálatának első korszakát és legfontosabb forrásait (igehirdetések és konzisztóriumai jegyzőkönyvek), és feltárja azt a társadalmi és vallási miliőt, amely később egyre szükségesebbé tette Genfben a családi és intézményi vallásoktatás nevelés struktúrájának teljes újjászervezését is.

1. Az istentisztelet mint Kálvin vallási és erkölcsi iskolája

a) *Az istentiszteleti alkalmak megújítása*

„Krisztus egyháza szenved, a tönk szélére jutott” – írja Kálvin *Az egyház megreformálásának szükségességéről* című munkájában, majd így folytatja – „mert a pásztorok és püspökök közül talán a századik sem vállalkozott a tanítás terhének hordozására.” Az V. Károly császárnak címzett értekezésében a genfi reformátor több alkalommal is élesen bírálta a római egyházat, a helyes istentisztelet megrontása és a gyülekezetek tanítása, a prédikációnak elhanyagolása miatt. Apológiájában határozottan kijelenti: hogy „Isten ígéje sűrű ködbe lett fojtva,”¹¹ hiszen „a [katolikus] igehirdetésekből az emberek semmit sem érthettek, nem beszélhettek azokról otthon tűzhelyeik mellett hónapszámra.”¹² Később az 1Kor alapján mondott egyik prédikációjában így erősíti meg állításait:

„Genfben sokan nem értik az evangélium üzenetét és azt sem, hogy miért valljuk: 'Jézus Krisztus a mi megváltónk'. Sokan nem tudják, hol is keressék megváltásuk zálogát.”¹³

A reformáció megjelenése előtt Genfben a katolikus egyházi-vallásoktatás élet alappilléreit a mise és az otthoni imádkozás jelentette, amelyek legfontosabb kellékeit, úgymint

G. Szabó Botond (szerk.): *Tanulmányok Kálvinról és magyarországi jelenlétéről*. DRK kiadása, Debrecen 2011, 20–37.

⁹ Fazakas Sándor: Kálvin szociáletikája. In: uő. (szerk.): *Kálvin időszívsége. Tanulmányok Kálvin János teológiájának maradandó értékeiről és magyarországi hatásáról*. Kálvin Kiadó, Budapest 2009, (104–139.) 108.

¹⁰ Kálvin társadalmi nevelésének legfontosabb forrásaihoz ld. Hedtke, Reinhold: *Erziehung durch die Kirche bei Calvin*. (Pädagogische Forschungen 39.) Quelle&Meyer, Heidelberg 1969. Ld. még: Kingdon, Robert M.: Catechesis in Calvin's Geneva. In: Engen, John van (ed.): *Educating People of Faith. Exploring the Educational History of Jewish and Christian Communities*. William B. Eerdmans Publishing Co., Grand Rapids 2004, 294–313.

¹¹ Kálvin János: *Az egyház megreformálásának szükségességéről*. A Pápai Református Teológiai Akadémia kiadása, Pépa 2005, 8., 32., 37.

¹² Idézi: Nagy József: *Kálvin igehirdetése*. A Református Világszemle kiadása, 1938, 4–5.

¹³ Calvin, John: *Sermons on I. Cor.* (serm. 18.), 808. Idézi: Bouwsma, William J.: *John Calvin. A Sixteenth Century Portrait*. Oxford University Press, Oxford 1988, 64.

a szent képeket és feszületeket, az alsóvárosban működő ereklekésztők és forgalmazók biztosították.¹⁴ Azonban a római miséken való részvétel a hívek számára korántsem szellemi vagy éppen intellektuális élményt jelentett, hanem sokkal inkább egy olyan látványosságokkal teli, érdekes „színházi előadást, amelynek csúcspontját az átlényegült ostyák kiszolgáltatása jelentette” – véli Robert M. Kingdon.¹⁵

A genfi történetírók feljegyzései szerint a gyülekezeti tagok általában a szüleiktől, latin nyelven tanulták meg a legfontosabb imádságokat, például a *Credót*, az *Ave Mariát*, a *Pater Nostert*, illetve a *Tízparancsolatot*, amelyek ismerete lehetővé tette számukra a római misén való részvételt.¹⁶ Nem meglepő tehát, hogy amikor Kálvin városa elfogadta a reformációt (1536. május 21.), a *Kis-* és a *Nagytanács* tagjai nemcsak azt szavazták meg, hogy „református” liturgiát fognak gyakorolni a római szertartás helyett,¹⁷ hanem kötelező jelleggel előírták a templomba járást is. Mindezt szigorúan be is tartatták. Ezt igazolják a városi tanács ediktum- és törvénygyűjteményei (*Sources du Droit*) és Kálvin 1537-es genfi Artikulusai (*Articles concernant l'organisation de l'église de Genève*) is, amelyek elsősorban a rendszeres templomba járást és úrvacsoravételt hangsúlyozták, mivel a gyülekezeti tagok nagy része a régi, katolikus liturgiához és az évi egyszeri (kötelező) miséhez ragaszkodott.¹⁸ A *Kétszázak* tanácsának 1537. január 16-án elfogadott ediktuma értelmében,¹⁹ Kálvin és Farel javaslatára, például a genfi üzleteknek és utcai árusoknak be kellett zárniuk az istentiszteletek ideje alatt, és ezt a város egyik legfontosabb vezetőjének (*Lieutenant de Police*) beosztottai ellenőrizték.²⁰ Bár ezt a törvényt kiegészítették a *Kistanács* azon rendelkezései, amelyek a szomszédos katolikus területekkel való kapcsolattartást szabályozták,²¹ a későbbi konzisztórium feljegyzések (*Registres du Consistoire de Genève*) arról tanúskodnak, hogy a genfiak mégis előszeretettel látogatták a közeli, néhány perces gyalogútra lévő katolikus területeket, hogy ott nyugodtan misézhessenek.²²

Kálvin számára a rendszeres templomba járás azonban központi jelentőséggel bírt, hiszen a konzisztórium meghallgatások világossá tették, hogy a gyülekezeti tagok több-

¹⁴ Monter, E. William: *Calvin's Geneva*. Robert E. Krieger Publishing Company, New York 1975, 7., 20.

¹⁵ Kingdon, Robert M.: The Genevan Revolution in Public Worship. In: *Princeton Seminary Bulletin* XIV (1993/3), (264–280.) 267. „Mivel ugyanis a mise hosszú időn át olyan becsben állt, hogy a szegény nép hajlandónak látszott azt gondolni, hogy ez a kereszténység legfőbb pontja.” Ld. Kálvin János: Az úrvacsora kiszolgáltatásának módja. In: Czeglédy Sándor (szerk.): *Kálvin János kisebb művei a rendszeres theologia köréből*. A Magyarországi Református Egyház kiadása, Pápa 1912, (88–91.) 91.

¹⁶ Ld. Pitkin, Barbara: Children and the Church in Calvin's Geneva. In: Foxgrover, David (ed.): *Calvin and the Church* (Papers Presented at the 13th Colloquium of the Calvin Studies Society, May 24–26, 2001, Grand Rapids, USA). CRC Product, Grand Rapids 2002, (144–165.) 153.; Lambert, Thomas A.: *Preaching, Praying and Policing the Reform in Sixteenth-Century Geneva*. Kiadatlan kézirat-mikrofilm. (A Wisconsin Madison State University-re 1998-ban benyújtott doktori disszertáció.) Megtalálható a H. H. Meeter Center for Calvin Studies (Grand Rapids, MI, USA) állományában BR 410. L 36-os jelzettel.

¹⁷ Ld. Kingdon, Robert M.: The Protestant Reformation as a Revolution: The Case of Geneva. In: *The Journal of the Historical Society* II (2001/2–3), 101–108. Vö. Biéler, André: *La pénée économique et sociale de Calvin*. Genève 1961. = Biéler, André: *Calvin's Economy and Social Thought*. World Alliance of Reformed Churches, Geneva 2006, 55.

¹⁸ Ld. Kingdon, Robert M.: Nostalgia for Catholics Rituals in Calvin's Geneva. In: Otmar, Meuffels–Jürgen, Bründl (ed.): *Grenzgänge der Theologie*. LIT Verlag, Münster, 2004, 209–220.

¹⁹ Parker, Thomas Henry Louis: *John Calvin. A Biography*. Lion Publishing, Collins 1982, 77.

²⁰ Monter, E. William: *Studies in Genevan Government*. Librairie Droz, Geneva 1964, 61–62.

²¹ Ld. Spierling, Karen E.: Reformed Genevans and Catholics Neighbors in Time of Calvin. In: Zachman, Randall C. (ed.): *John Calvin and Roman Catholicism*. Baker Books, Grand Rapids 2008, (79–99.) 88.

²² Kingdon, Robert M.: *Nostalgia for Catholics Rituals in Calvin's Geneva*, 211.

sége nem értette a keresztyén hit legfontosabb alapvetéseit, és pedig a nem megfelelő katolikus misézés és neveltetés miatt. Jeffrey R. Watt *Women and the Consistory in Calvin's Geneva* című tanulmányában részletesen vizsgálja az 1542 és 1544 közötti időszak konzisztórium feljegyzéseit. Ebben az időszakban Genf lakossága kb. 12 000 fő volt,²³ ezért a beidézetek száma (1105) a teljes lakossághoz viszonyítva számottevőnek mondható.²⁴ A meghallgatások során összesen 750 esetben kérdeztek rá a templomba járás gyakoriságára és a keresztyén hit alapvető tanításainak és hitvallásainak ismeretére. A vizsgálatok alatt Pierre Calabri és Guillermon Moyné, például, szépen előadta a *Tízparancsolatot* és a *Credót* latin nyelven, amikor azonban a tanács arra kérte őket, hogy mondják el ugyanezeket az imádságokat francia nyelven, majd értelmezzék azokat, már mindketten elakadtak.²⁵ Így nem véletlen, hogy Kálvin szerint a templomba járás rendeletben szabályozott, kötelező jellegével együtt kell járnia az istentiszteleti alkalmak megújításának is, különös tekintettel az igehirdetésre, hiszen ez közvetítheti a leghatékonyabban a keresztyén hit alapvető ismereteit és tanításait.²⁶

Tehát Kálvin nemcsak arra fordított nagy gondot második genfi szolgálatának kezdetén, hogy megfogalmazza az *Ordonnances Ecclesiastiques* szövegét (1541. november 20.),²⁷ hanem arra is, hogy összeállítson egy magasan kvalifikált lelkészi kart is, amelyről értékes levelezése is tanúskodik.²⁸ 1542 márciusában Kálvin így vall barátjának, Oswald Myconiusnak a maga lelkészársairól:

„Kollégáink sokkal inkább hátráltatnak, mintsem segítenének nekünk: [mindnyájan] gorombák, önzők és beképzelték. Lelkesedésük nincs, még kevesebb tapasztalatuk. De ami a legrosszabb: nem tudok bízni bennük.”²⁹

A Kálvin által megbízhatónak és felkészültnek ítélt új lelkészi kar – William G. Naphy kutatásai nyomán – végül 1546-ra állt össze teljességében, miután a korábban (1538–1546) Genfben szolgálatot teljesítő lelkipásztorok közül 15 főt vidékre helyeztek, 9-et elbocsájtottak, 5 nyugdíjba vonult, 2 pedig időközben elhalálozott.³⁰

A genfi istentiszteleti alkalmak kálvini megújításának fontos részét jelentette még a közös gyülekezeti éneklés bevezetése is, melyről a reformátor már az 1537-es *Artikulusaiban* is megemlékezett: „A nyilvános könyörgések alkalmával nagyon hasznos volna az egyház épülésére néhány zsoltár éneklése” – vélekedett Kálvin. Ezt követően pedig kijelentette:

„[...] gyülekezeteinkben pedig énekeljünk zsoltárokat, olyasformán, ahogyan az hajdan gyakorlatban volt. Minderre Pál apostol példája is tanít minket, aki maga

²³ Vö. Jullien, Alexandre (ed.): *Histoire de Genève des Origines à 1798*. Société D'Histoire et D'Archéologie de Genève kiadása, Genève 1951, 227.

²⁴ Watt, Jeffrey R.: *Women and the Consistory in Calvin's Geneva*. In: *Sixteenth Century Journal* XXIV (1993/2) 429–439.

²⁵ Kingdon, Robert M. et al (ed.): *Registers of the Consistory of Geneva in the Time of Calvin. 1542-1544*. vol. 1., William B. Eerdmans Publishing Co, Grand Rapids, 2000, 85., 95–96., 120., 164.

²⁶ Vö. Blacketer, Raymond A.: *The School Of God. Pedagogy and Rhetoric in Calvin's Interpretation of Deuteronomy* (Doctoral dissertation). Springer Publication, Dordrecht 2006, 28.

²⁷ Gordon, Bruce: *Calvin. A Biography*. Yale University Press, New Haven 2009, 128–129.

²⁸ Naphy, William G.: *Calvin and the Consolidation of the Genevan Reformation*. Westminster John Knox Press, Louisville, 2003, 54–58.

²⁹ Calvin, John: *Letter to Oswald Myconius*. (March 1542) Bonnet, Jules (ed.): *Letters of John Calvin*. vol. 1., Wipf and Stock Publishing, Eugene 2007, 312–320., 314.

³⁰ Naphy, William G.: *Calvin and the Consolidation*, 57–59.

mondja, hogy módfelett jó dolog a gyülekezetben szájjal és szívvel énekelni [valást tenni]. Nehéz volna felbecsülni mindazokat a jótékony gyümölcsöket [és áldásos hatásokat – beillesztés tőlem], amelyek az éneklésből származnak, hiszen az imádságok arra indítanak minket, hogy szívünket Istenhez emeljük.”³¹

Kálvin a templomi éneklés begyakoroltatását kisebb gyermekkórusokra bízta, akik az istentiszteleti alkalmakon zsoltáréneklésre tanították a gyülekezet tagjait.³²

b) Kálvin igehirdetési, mint társadalmi nevelésének elsődleges forrásai

A genfi reformátor az *Ordonnances* alapszövegében nemcsak egy megfelelő lelkesítő kar összeállítását határozta meg pontosan, hanem a prédikációk számát és idejét is, és pedig a gyülekezet tagjainak eredményesebb nevelése és tanítása végett. Kálvin a lelkipásztorok feladatkörének bemutatásakor szólt részletesen az egyházi beszédek rendjéről, amely minden vasárnapra négy (beleértve a kátétanítást is), a hétköznapi alkalmakra pedig legalább két igehirdetést írt elő.³³ Kétségtelen ugyan, hogy Theodor Béza szerint maga a reformátor „minden második héten mindennap prédikált,”³⁴ igehirdetéseinek rendje és szövege azonban csak 1549. augusztus 25-étől ismert. Ekkor veszi ugyanis kezdetét Kálvin igehirdetéseinek gyorsírással való rögzítése, amelyet egy genfi alapítvány (Bourse française) megbízásából Denis Raguenier végzett egészen haláláig, 1560-ig.³⁵

A genfi reformátor prédikációi még teológiájának nagy és felfedezetlen sarokköveihez tartoznak, hiszen gyorsírással rögzített igehirdetési csak töredékesen maradtak ránk.³⁶ Habár Erwin Mülhaupt 1931-es *Die Predigt Calvins* című munkája szerint Kálvin egyházi beszédeinek jelentős hányada (közel 600 darab) elveszett, mégis T. H. L. Parker *Calvin's Preaching* című művében 1992-ben már arról ír, hogy időközben Kálvin számtalan prédikációja előkerült. Napjainkban ezek az egyházi beszédek a *Genfi Könyvtár* állományát gazdagítják, annak ellenére, hogy az intézmény egyik túlbuzgó könyvtárosa 1805-ben még azzal az indokkal adta el a kéziratokat, hogy „túl sok helyet foglaltak és túl nehéz volt olvasni azokat”.³⁷ Bár Kálvin igehirdetéseinek a *Genfi Könyvtár*-ban őrzött katalógusa több ponton is hiányos,³⁸ mégis kijelenthető, hogy a reformátor csaknem a teljes Szentírásról tartott prédikációkat, és ezeket – pedagógiai retorikájának

³¹ Calvin, John: Articles concerning the Organisation of the Church and of Worship at Geneva of 1537. In: Reid, J. K. S. (ed.): *Calvin. Theological Treatises*. Westminster John Knox Press, Louisville 2006, (47–55.) 53.

³² Ld. ehhez: Garside, Charles: *The Origins of Calvin's Theology of Music: 1536–1543*. The American Philosophical Society, Philadelphia 1979.

³³ Ld. Nagy Sándor Béla: Kálvin egyházkormányzati alapelvei a gyakorlatban. Különös tekintettel a genfi egyház 1541. évi ordonnance-aira. In: *Theológiai Szemle*, Új folyam III. (1959/9–10), (327–341.) 329–339., 332.

³⁴ Theodor Béza: *Kálvin János élete*. Kálvin János Kiadó, Budapest 21998, 29.

³⁵ Olson, Jeannine E.: *Calvin and Social Welfare. Deacons and the Bourse française*. Associated University Press, London – Toronto 1989, 36.; vö. Nagy József: *Kálvin igehirdetése*, 9.; Parker, Thomas Henry Louis: *Calvin's Preaching*. T&T Clark, Edinburgh 1992, 67.

³⁶ „[...] in Genf liegenden Nachschriften eine große Menge, gut 550 verschwunden sind. So wird man [...] stark 2000 Predigten Calvins ansetzen dürfen.” Mülhaupt, Erwin: *Die Predigt Calvins*. Verlag von Walter de Gruyter & Co., Berlin – Leipzig 1931, 2–3.

³⁷ Ld. Parker, Thomas Henry Louis: *Calvin's Preaching*, 68–75.

³⁸ Nagy József: *Kálvin igehirdetése*, 10–11.

következtében – elsősorban a könnyedség és az ékesszólástól való tartózkodás, magyaráran az egyszerűség jellemez.³⁹

c) Kálvin társadalmi nevelése igehirdetéseiben

Kálvin szerint a prédikáció „Isten iskolája”,⁴⁰ ezért nem meglepő, hogy a reformátor még a Szentírás legfontosabb teológiai és etikai tanításait is különféle képekkel (természeti, családi és katonai) és hasonlatokkal szemléltette.⁴¹ Ezáltal Kálvin a hívőket nemcsak a bibliai textus központi üzenetéhez, hanem a személyes életet érintő családi, gazdasági vagy éppen társadalmi, egzisztenciális konfliktusok megoldásához is hozzásegítette – rajzolódik ki Raymond A. Blacketer *The School Of God* című doktori értekezéséből.⁴²

A reformátor igehirdetéseiben egyfelől határozott kritikát fogalmazott meg a genfi-ek vallási, társadalmi és nem kevésbé politikai és gazdasági tevékenységét illetően, másfelől pedig tudatosan állást foglalt a város és a gyülekezet életének legfontosabb kérdéseiben is. A reformátor egyházi beszédeiben előszeretettel használta ki a szószék adta nyilvánosság erejét, amelyet újra és újra az egyház „őrálói tisztének” az érvényesítésére használt fel mind politikai, mind pedig társadalmi tekintetben. Tette mindezt annak érdekében, hogy helyes vallásos–erkölcsi magatartást közvetítsen, és maga is hasonló állásfoglalásra és cselekvésre hívja fel a gyülekezet tagjait,⁴³ amelynek egyik legszebb kifejeződését a Farellel közösen megfogalmazott genfi Hitvallás (*Confession de la Foi de 1536*) aláírása jelentette.⁴⁴ Nagy József azon kijelentése, miszerint Kálvin igehirdetését „szociális és egyházi szempontok nem befolyásolták”, így érvényét veszti.⁴⁵ A reformátor prédikációinak vizsgálata ugyanis arról tanúskodik, hogy igehirdetésének hátterében éppen mélyreható szociális, társadalmi és gazdasági felismerései álltak, amelyek tudatos reflexióhoz és állásfoglaláshoz vezettek.

Mindezek következtében Kálvin többször is összeütközésbe került a *Kistanács* tagjaival, amiatt, hogy igehirdetéseiben aktuális társadalmi és politikai kérdéseket boncolgatótt. Ez történt a reformátor egyik 1551-ben, Mikeás könyvéről mondott prédikációját követően is, amelyben a *libertínusok* pártja ellen így szólt:

„Nem látod azt a sok gyalázkodást, botrányt és könyörtelenséget mindenütt? Az egész világ romlott és Genf városában mindennap tanúja vagyok annak az is-

³⁹ Ld. Selderhuis, Herman J. (ed.): *Calvin Handbook*. William B. Eerdmans Co, Grand Rapids 2009, 173–181.; Szabó László: *Az igehirdető Kálvin*. Evangéliumi Kálvinizmus füzetek. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1986, 13.

⁴⁰ Blacketer, Raymond A.: *The School Of God*, 23–61.

⁴¹ Mülhaupt, Erwin: *Die Predigt Calvins*, 39–63.

⁴² Blacketer, Raymond A.: *The School Of God*, 23–25.

⁴³ Ld. Davis, Thomas J: *Preaching and Presence: Constructing Calvin's Homiletical Legacy*. In: Foxgrover, David (ed.): *The Legacy of John Calvin* (Papers Presented at the 12th Colloquium of the Calvin Studies Society, April 22–24, 1999, Grand Rapids). CRC Product Services, Grand Rapids 2000, (84–107.) 88–90.

⁴⁴ A Kálvin és Farel által közösen megfogalmazott, 21 cikkelyből álló *Hitvallás* 1537. január 16-án került a *Kétszázak tanácsa* elé, amely késlekedés nélkül elfogadta. A dokumentum a keresztyén hit legalapvetőbb tanításait foglalta össze, és ezt – a reformátorok javaslatára – minden genfi lakosnak (*inhabitant*) alá kellett írnia. Az aláírás kötelező jellege sok feszültséghez vezetett. Ld. Cottret, Bernard: *Calvin. A Biography*. William B. Eerdmans Publishing Co., Grand Rapids 2000, 128–130. A *Hitvallás* magyar nyelvű fordításához ld. Sándor Balázs: Az 1536. évi Genfi Hitvallásról. In: *Theológiai Szemle*, Új folyam LIV. (2011/3), 180–185.

⁴⁵ Nagy József: *Kálvin igehirdetése*, 5.

tentelenségnek, amely oly terjedelmes már, hogy úgy tűnik, mintha az egész város a süllyedő pokol fertője volna.”⁴⁶

Kálvin ugyanilyen ingerült hangot ütött meg egyik Jób könyvéről szóló igehirdetésében is (1554):

„Tekints azokra, akik a hatalmat gyakorolják! Nézd, hogy ki vannak cicomázva! Nézz az igazságszolgáltatás állapotára! Merő önteltség, amit látsz. Minden, ami szemmel látható csak pompa és fennhézázó büszkeség.”⁴⁷

A társadalmi kérdéseken túl azonban a reformátor a város életének gazdasági és szociális problémáira is érzékenyen reagált.⁴⁸ A Saint Pierre szószéken Kálvin például gyakran bírálta a genfi kereskedők és árusok önteltségét és kapzsiságát. A reformátor ismét Mikeás könyvét magyarázva így szólt:

„A genfi utcákon még a kutyákban is több tisztességet és becsületet találni, mint az üzletekben, amelyek valóban a rablók barlangjai. Ezek [a rablók] mindig készek arra, hogy még a szegények torkát is elvágják.”⁴⁹

Nem sokkal ezt követően a reformátor újra kijelentette 1557-ben, amikor az Efézusi levél alapján prédikált:

„Habár a kereskedők azok közé számítanak, akiknek jó szakértelme van, üzletük mégis trükkök egész tárházával van tele, amelynek segítségével könnyen hálót vetnek mindazokra, akiknek nincs tapasztalata [...] így az árak tekintetében már nem bízhatunk az árusokban. Számukra semmi sem fontos, csak az, hogy eladják áruikat, ezért az árak megszabását illetően azt hiszik, hogy mindent megtehetnek.”⁵⁰

Kálvin „szociális helyzetről való teológiai reflexiói legszignifikánsabban a Deuteronomiumról tartott prédikációiban jutnak kifejezésre” – vélekedik Fazakas Sándor a *Kálvin társadalmi etikájának kialakulása és gyakorlati jelentősége* című tanulmányában.⁵¹ S valóban, Kálvin igehirdetéseinek korpuszát vizsgálva leginkább a Deuteronomiumról tartott prédikációi tanúskodnak társadalmi és szociális érzékenységről. A reformátor az 5Móz 15. fejezetének 11–15 verseinek kifejtésekor csalódottan jelentette ki:

„[...] a gazdagok [...] csak a megfelelő alkalomra várnak, hogy elvegyék a szegény munkások fele-bérét, s mindezt akkor, amikor a munkás azt sem tudja, hol találjon állást, pedig [...] munkájáért annyit kérne, ami épp hogy csak fedezné [...] megélhetését. Ha egyáltalán tudja, hol keressen munkát. Azonban a gazdag ember így gondolkodik: 'ez az ember mindenben hiányt szenved: kell hogy legyen számára egy darabka kenyérem, amiért ő, a fogát csikorgatva ugyan, mégis

⁴⁶ Calvin, John: *Sermons on Micah* 5,3.

⁴⁷ Calvin, John: *Sermons on Job* 29,13–19. Idézi: Naphy, William G.: *Calvin and the Consolidation*, 157.

⁴⁸ Ld. Magyar Balázs Dávid: *Genf városának világító lámpásként kellene ragyognia*, 34–35.

⁴⁹ Calvin, John: *Sermons on Micah* 6,9.

⁵⁰ Calvin, John: *Sermons on Ephesians* 4,26–28. Idézi: Magyar Balázs Dávid: *Genf városának világító lámpásként kellene ragyognia*, 35.

⁵¹ Fazakas Sándor: „Mert a szegény nem fogy el a földről...” Kálvin társadalmi etikájának kialakulása és gyakorlati jelentősége. In: *Studia Theologica Debrecinensis*, II. (2009/2), (91–105.) 91.

a szolgálatomba áll – így ha munkájáért fele bért adok, még azért is hálás lehet!’
Ha mi hasonló durvaságot követünk el [...], akkor becsapjuk a szegényeket.”⁵²

Összegzőképpen kijelenthető: genfi szolgálata idején Kálvin szükségesnek tartotta a társadalom vallásos-erkölcsi nevelése céljából az istentiszteleti alkalmak és az igehirdetések megújítását, amelyet egyfelől a városi tanács törvény- és ediktumgyűjteményei, másfelől pedig egy magasan kvalifikált lelkészi kar felállítása tett lehetővé. A prédikációk megjobbításában maga a reformátor is nagy szerepet vállalt. Kálvin elsősorban hallgatóságára volt tekintettel, ezért igehirdetéseiben gyakran a családi életből és a természetből vett képekkel illusztrálva tárta fel a Biblia legfontosabb teológiai és etikai tanításait, amelyet Genf városának társadalmi, gazdasági és szociális kontextusában helyezett el.

2. A konzisztórium mint Kálvin erkölcsi nevelésének színtere

a) Kálvin egyháztanácsának létrehozása és működése

A genfi konzisztórium⁵³ „intézményének eredete tisztázatlan” – írja Alister E. McGrath, majd így folytatja:

„[...] a létező házassági bíróságok, mint a zürichi Ehegericht,⁵⁴ lehettek modelljei, s genfi prototípusát talán még Kálvin strasbourgi száműzetése idején alapították.”⁵⁵

McGrath Kálvin életrajzában Harro Höpfl *The Christian Polity of John Calvin* című munkájára utalva közli tényként, hogy a genfi konzisztórium már Kálvin strasbourgi szolgálata alatt létrejött.⁵⁶ Azonban Höpfl sokkal árnyaltabban fogalmaz munkájában, ugyanis így vélekedik:

„[...] a konzisztórium kifejezése csupán egy alkalommal jelenik meg Kálvin tervezetében [*Ordonnances Ecclésiastiques*], amely hagyományos értelemben véve házassági bíróságot jelent. A tervezet idevágó bekezdése, azonban különös, mivel

⁵² Calvin, John: *Sermons on Deuteronomy* 15,11–15. Idézi: Biéler, André: *Calvin's Economy and Social Thought*, 371.

⁵³ A genfi konzisztórium létrehozásához ld. Magyar Balázs Dávid: „Amikor Kálvin fellépése előtt még egy jót borozhattunk Genfben.” A genfi konzisztórium létrehozásának történeti, teológiai és etikai aspektusai. In: Szávay László (szerk.): *Vidimus enim stellam eius*. A Fialat Kutatók és Doktoranduszok II. Nemzetközi Teológuskonferenciáján, 2011. október 14. és 16. között elhangzott előadások. L'Harmattan, Budapest 2011, 245–256.

⁵⁴ A *zürichi Ehegericht*-hez ld. „Zürichben egy előzetes megbeszélést követően [...] Zwingli, javasolt egy új házassági bírósági rendtartást, ami 1525. május 10-én történt kihirdetésre. [...] Felállítottak egy, a püspöktől teljesen független új hatóságot (Ehegericht). Ennek a házassági bíróságnak négy világi, valamint három lelkészi tagja volt, valamint az ilyen ügyekben jártas addigi püspöki biztos.” Ld. Gäbler, Ulrich: *Huldrych Zwingli*. Kálvin Kiadó, Budapest 2008, 96–97.

⁵⁵ McGrath, Alister E.: *Kálvin. A nyugati kultúra formálódása*. Osiris Kiadó, Budapest 1996, 124.; vö. uő.: *A Life of John Calvin. A Shaping of Western Culture*. Blackwell Publishing Ltd, Oxford 1990, 112.

⁵⁶ Ld. Magyar Balázs Dávid: „Calvinus Tyrannus?” Adalékok a genfi konzisztórium létrehozásának történeti, teológiai és etikai aspektusaihoz. In: *Theologiai Szemle*, Új folyam LV (2012/1), (4–12.) 5.

azt sugallja, hogy a konzisztóriumot már Kálvin strasbourgi távolléte alatt meg-alapították.”⁵⁷

Nem sokkal McGrath munkájának kiadását követően, 1994-ben jelent meg William Naphy összefoglaló történeti munkája *Calvin and the Consolidation of the Genevan Reformation* címmel, amelyben a szerző, felismerve az egyházfegyelmi bizottság felállításával kapcsolatos hibás adatokat, fontosnak tartotta meghatározni a konzisztórium létrejöttének pontos dátumát és körülményeit. A genfi városi tanács jegyzőkönyveinek összehasonlító vizsgálatát követően Naphy azt hangsúlyozta, hogy a *sus l' erection du Consistoyre* elhalasztásra került, éspedig Kálvin Strasbourgból való visszatértéig.⁵⁸

A városi tanács jegyzőkönyve alapján Kálvin 1541. szeptember 13-án érkezett Genfbe, majd megjelent a városi tanács előtt, és előadta, hogy új egyházi szabályzat összeállítását tartja szükségesnek. A tervezet gyors elkészítése érdekében kijelölték Claud Pertemps, Ami Perrin, Claude Roset, Jean Lambert, Portalis és Jean Balard tanácstagokat.⁵⁹ Habár Kálvin és a tanácsstagok két hét alatt megfogalmazták az *Ordonnances* alap-szövegét, amelyet a Kistanács (*Petit Conseil*) 1541. szeptember 27-én vitatott meg, a szabályzat végső elfogadása heteket vett igénybe. Így Kálvinnak csaknem két hónapig, 1541. november 20-ig kellett várnia arra, hogy a *Kis-* és a *Nagytanács* tagjai kisebb változtatásokkal, de mégis trombita- és harangszó kíséretében jelentsék ki ünnepélyesen:

„[...] üdvös dolognak ítéljük felállítani közöttünk jó formában az egyházi kormányzatot, amint azt az Úr az ő Igéjében megmutatta.”⁶⁰

Az *Ordonnances* elfogadásával „alakult meg az egyházfegyelmi bizottság [a konzisztórium] is” – írja Kálvin egyik ismeretlen barátjának 1542 januárjában – „az erkölcsi élet ellenőrzése és az egyházi törvények megtartása céljából.”⁶¹ Jóllehet – Nagy Sándor Béla, a reformátor 1541-es *Ordonnance*ának magyar nyelvű fordítója szerint – a konzisztórium 1541. december 15-én tartotta meg első, alakuló ülését, a fennmaradt feljegyzések mégis arra engednek következtetni – vélekedik Robert M. Kingdon –, hogy a testület már 1541. december 6-án összeült.⁶²

Kálvin az egyházfegyelem gyakorlását (Luther és Zwingli tanításától eltérően⁶³) már 1537-es *Artikulusa*iban függetleníteni kívánta a városi tanácstól.⁶⁴ Azonban a presbitérium összeállítását mégis a kormányzó testületek jogának ismerte el a második genfi szolgálata alatt. A presbiterek kinevezését illetően Kálvin ezt írta az *Ordonnances*-ban:

⁵⁷ Höpfl, Harro: *The Christian Polity of John Calvin*. Cambridge University Press, Cambridge 1982, 94–95.

⁵⁸ Naphy, William G.: *Calvin and the Consolidation*, 3.

⁵⁹ Vö. A genfi városi tanács regisztere. (1541. szeptember 13.) Ld. Bonnet, Jules: *Letters of John Calvin*. vol. 1., 284 (1. jegyzet).

⁶⁰ Pruzsinszky Pál: *Kálvin János*. (Református Egyházi Könyvtár VIII. Szerk. Antal Géza.) 2. köt. A Magyar Református Egyház kiadása, Pápa 1912, 24.

⁶¹ Kálvin levele egyik ismeretlen barátjához. 1542. január. Ld. Bolyki János (szerk.): *Válogatás Kálvin János műveiből*. Kálvin Kiadó, Budapest 1997, 185.

⁶² Nagy Sándor Béla: *Kálvin egyházkormányzati alapelvei*, 334. Vö. Kingdon, Robert M.: *Registers of the Consistory of Geneva*, xxviii.

⁶³ Kingdon, Robert M.: Social Control and Political Control in Calvin's Geneva. In: Guggisberg, Hans et al (ed.): *Sonderdruck aus Archiv für Reformationsgeschichte*, Washington 1993, (521–532.) 526.

⁶⁴ Calvin, John: Articles concerning the Organisation of the Church and of Worship at Geneva of 1537. In: Reid, J. K. S. (ed.): *Calvin. Theological Treatises*. Westminster John Knox Press, Louisville 2006, 47–55.

„A [genfi] egyház jelen állapotát tekintve igen hasznos volna, ha a *Kistanácsból* két, a *Hatvanak Tanácsából* négy, és végezetül pedig a *Kétszázak Tanácsából* hat, jó és tiszteletreméltó képviselőt jelölnének ki, akik mindezekben felül istenfélők, továbbá minden gyanú [...] felett állnak.”⁶⁵

Annak köszönhetően, hogy az egyházfegyelmi bizottság tagjainak egyik felét a városi tanács képviselői (presbíterek), másik részét pedig a lelkészek adták, Kálvin konzisztóriumuk egyszerűen volt egyházi és világi testület is,⁶⁶ amely a döntéshozatalban játszott komoly szerepet.⁶⁷

b) A konzisztóriumok jegyzőkönyvei, mint Kálvin társadalmi nevelésének alapvető forrásai

Robert M. Kingdon ezt írta a *Sex, Marriage, and Family in Calvin's Geneva* című munkájában:

„A konzisztóriumok alkalmak, amelyeken a reformátor mindig jelen volt, különleges lehetőséget adtak számára, hogy [...] kipróbálja, majd újrafogalmazza azokat a vallásos-társadalmi elgondolásait, amelyek Intitutiójának, bibliamagyarázatainak és igehirdetéseinek [...] alapját jelentették.”⁶⁸

És valóban, az egyházfegyelmi bizottság fennmaradt feljegyzései Genf városának sokszínű vallásos-erkölcsi életének és Kálvin társadalmi nevelésének szoros kapcsolatát tárják fel, amelyek – Kálvin teológiáján túl – különleges bepillantást engednek a genfi polgárok mindennapi életébe is.

A konzisztórium jegyzőkönyveinek mélyreható vizsgálata, a reformátor igehirdetéseire hasonlóan, csak a közelmúltban került a nemzetközi Kálvin-kutatás érdeklődésének szélesebb homlokterébe. Kétségtelen ugyan, hogy a konzisztóriumok feljegyzései első, „tudományos” értékelése már Frédéric-Auguste Cramer *Notes extraites des registres du Consistoire de L'Eglise de Genève 1541–1814* című munkájában (1853) is megjelent,⁶⁹ a szerző végkövetkeztetései azonban több ponton is félrevezetőek. Cramer ugyanis csak „a jegyzőkönyvek 5%-át használta fel művének elkészítése során, melyek ráadásul a konzisztórium működésének leghíresebb és legizgalmasabb, de egyben legtrikább ese-

⁶⁵ Nagy Sándor Béla: *Kálvin egyházkormányzati alapelvei*, 333.

⁶⁶ Ld. Kingdon, Robert M.: Calvin and “Presbytery”: The Geneva Company of pastors. In: *Pacific Theological Review* XVIII (1985/2), 43–55.

⁶⁷ Kálvin a konzisztórium legfontosabb, de csak 1555-től önálló jogosítványát – a kiközösítés gyakorlatát – is a hatalommegosztás elve alapján magyarázta. „Annak ellenére, hogy Pál apostoli tekintéllyel bírt” – írja Kálvin az 1Kor 5,4 versét magyarázva –, „mégsem a saját kénye-kedve szerint, egymaga gyakorolta a kiközösítést. Szüntelenül konzultált a gyülekezeti tagokkal annak érdekében, hogy a kiközösítést a gyülekezetnek egy választott tanácsa hajtsa végre. Elismerem, Pál valóban vezető szereppel bírt és irányt mutatott, azonban némelyeket a választott tanács tagjaivá téve, határozottan a tudunkra adja, hogy ez a hatalom [kiközösítés hatalma] nem egy személynek adatott.” Ld. Calvin, John: *Comm. on 1Cor 5,4*.

⁶⁸ Kingdon, Robert M. – Witte, John (ed.): *Sex, Marriage, and Family in John Calvin's Geneva*. William B. Eerdmans Publishing Co., Grand Rapids, 2005; *Előszó* 15.

⁶⁹ Ld. Cramer, Frédéric-Auguste: *Notes extraites des registres du Consistoire de L'Eglise de Genève 1541–1814*. Genève, 1853. Sajnálatos, hogy Walter Köhler, a genfi konzisztóriumok jegyzőkönyveinek egyik legnevesebb ismerőjének munkája is főleg Cramer kutatásait veszi alapul. Ld. Köhler, Walter: *Zürcher Ehegericht und Genfer Konsistorium*. Bd. 2. Verlag von M. Heinsius Nachfolger, Leipzig 1942, 505–652.

tei is voltak.”⁷⁰ Mindemellett, Cramer előszeretettel ragadta ki a jegyzőkönyvekből a reformátor felszólalásainak különböző töredékeit, amellyel nem csak Kálvinnak a konzisztóriumban betöltött szerepét, de egyszersmind személyiségét is hamis színben tüntette fel. Mindezek következtében a konzisztórium feljegyzések kritikai, francia nyelvű átdolgozása és kiadása érdekében, Robert M. Kingdon, a *Wisconsin-Medison State University* professzora 1987-ben egy szakmai kutatócsoportot felállítását indítványozta. Így vette kezdetét a Kálvin működése (második genfi szolgálat: 1542–1564) idején született jegyzőkönyvek kiadása, amelyet a dokumentumok *H. H. Meeter Center for Calvin Studies* (Grand Rapids, MI, USA) állományában, mikrofilmen elérhető másolatai tettek lehetővé. A kutatócsoportban olyan, ma már meghatározó Kálvin-kutatók kaptak helyet, mint például Jeffrey R. Watt, Glenn S. Sunshine és Thomas A. Lambert. A projekt koordinátora, Robert M. Kingdon a *Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis* oldalain, 1990-ben, tehát három évvel a munka megkezdése után arról számolt be, hogy az első tizennégy kötet már elérhető IBM Disc-en, viszont a teljes, huszonegy kötet feldolgozása csak 1993-ra fejeződhet be; és csakis ez után lehet szó egy esetleges angol nyelvű kiadásról.⁷¹ Így az 1542 és 1544 közötti konzisztórium feljegyzések angol nyelvű kiadása, amelyet a *H. H. Meeter Center for Calvin Studies* és a *Wisconsin-Medison State University* támogatott (a francia nyelvű kiadás után⁷²), 2000-ben látott napvilágot.⁷³

c) Kálvin konzisztóriuma és a városi tanács törvény- és ediktumgyűjteményei

A reformátor életével és teológiai munkásságával foglalkozó tanulmányok és lexikon-szócikkek előszeretettel ábrázolják Kálvint „Genf városának könyörtelen lelki zsarnokaként”, és ezt legtöbbször a konzisztórium szigorú ítéleteivel illusztrálják.⁷⁴ Tény, hogy a genfi egyházfegyelmi bizottság jegyzőkönyveinek részletes vizsgálata a modern Kálvin-kutatás egyik legizgalmasabb területe; viszont a téma két legkiválóbb ismerője, William G. Naphy és Scott Mentsch sem rajzolta meg a konzisztórium és a genfi tanács által kibocsájtott vallásos-erkölcsi törvények szoros kapcsolatát.⁷⁵ Kálvin konzisztóriumának működését ugyanis nagymértékben azok a vallásos és erkölcsi ediktumok tették lehetővé, amelyek nagy része már Kálvin fellépése (1536) előtt is érvényben volt. Magyarán szólva: a reformátor egyházfegyelmi bizottsága volt hívatott a városi tanács által az egyház rendje és a közkerkölcsök megóvása érdekében hozott

⁷⁰ Vö. Kingdon, Robert M.: Calvin and the Establishment of Consistory Discipline in Geneva: the Institution and the Men Who directed it. In: *Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis* LXX (1990), (158–172), 170.

⁷¹ Kingdon, Robert M.: The Genevan Consistory as Established by John Calvin. In: Trost, Frederick R. (ed.): *On the Way: Occasional Papers of the Wisconsin Conference of the United Church of Christ*. Wisconsin, 1990, (30–44.) 32. Ld. még: uő: Editing Genevan Ecclesiastical Registers. In: Rummel, Erika (ed.): *Editing Texts from the Age of Erasmus*. Toronto University Press, Toronto 1996, 25–37.

⁷² Kingdon, Robert M. et al (ed): *Registres du Consistoire de Genève au temps de Calvin*. Tom. 1–5: 1542–1551, Librairie E. Droz, Genève 1996–2010.

⁷³ Ld. Kingdon, Robert M.: *Registers of the Consistory of Geneva in the Time of Calvin. 1542–1544*. vol. 1. William B. Eerdmans Publishing Co., Grand Rapids 2000. A szerző a genfi Konzisztórium 1542–1544. közötti feljegyzéseinek vizsgálatakor ezt az angol nyelvű fordítást használja.

⁷⁴ Hasonló utalások a magyar nyelvű Kálvin-irodalomban: Fáy András: *Óramutató*. [k. n.], Pest 1842, 23.; Zoványi Jenő: *Theológiai ismeretek tára*. II. köt., [k. n.], Mezőtúr 1898, 222.; Warga Lajos: *A keresztény egyház történelme*. (Református Egyházi Könyvtár II. Szerk. Antal Géza.) A Magyar Református Egyház, Sárospatak 1906, 119–132.

⁷⁵ Naphy, William G.: Calvin and the Consolidation of the Genevan Reformation; Manetsch, Scott: Pastoral care east of Eden: the Consistory of Geneva, 1568–82. In: *Church History* LXXV (2006/2), 274–314.

törvények betartatására.⁷⁶ Erre a fontos összefüggésre világított rá a *Kálvin János 500 éve* című emlékkiállítás megnyitóján Bölcskei Gusztáv püspök is, aki köszöntőjében hangsúlyozta: a „Kálvin-emlékévek” esemény- és programsorozatai nyomán talán sokan fogják megváltoztatni eddigi nézetüket:

„[...] háttér fordítanak olyan ostoba előítéleteknek, hogy Kálvin betiltotta Genfben a kártyajátékot. Tudniillik, Genf városa, Kálvinnak Genfben érkezése [1536 augusztusa] előtt hozta meg azt a határozatát, amelyben ezt a tilalmat elrendelte.”⁷⁷

Mindezek értelmében, a genfi konzisztórium munkája és így Kálvin erkölcsi nevelése sem mutatható be hitelesen a városi tanács ide vonatkozó törvény- és ediktumgyűjteményeinek áttekintése nélkül, amelyet elsősorban André Biéler (*Calvin's Economy and Social Thought*) és William C. Innes (*Social Concern in Calvin's Geneva*) kutatásai tesznek lehetővé. Innes munkája nyomán kijelenthető, hogy az egyház és a közerkölcsök védelmét szem előtt tartó vallásos-erkölcsi törvények gyökerei egészen a reformációt megelőző időszakba nyúlnak vissza. A város előjárói ugyanis egy bizonyos *Aymon de Gingins* képviselő javaslatára, az 1534-es *istenkáromlás* elleni törvény⁷⁸ megalkotásával készítették elő a morális előírások sorát, amelyet 1535-ben a *nyilvános kártya*, *bankett rendezvények* és a *buja táncok* tilalmára vonatkozó törvények követték.⁷⁹ Kétségtelen ugyan, hogy az előírások a genfi polgárság körében kezdetben pozitív fogadtatásra találtak; azonban az 1536-os ediktumok, amelyek már a *nyilvános fürdők szegregációját*, és az egykori, egyezményesen elfogadott *prostitúció eltörlését*, a *kártyajátékok további szigorítását* és a *rendszeres templomba járást* is hangsúlyozták,⁸⁰ általános közfelháborodást keltettek.

A reformátor második genfi szolgálatának részletes vizsgálata azt mutatja, hogy a városi tanács egyfelől az egyház (*Ordonnances – 1541*), másfelől pedig a város alkotmányának (*Edict of the Lieutenant – 1542, Ordinances of Offices and Officers – 1543*) jogi kidolgozása érdekében hívta vissza Kálvint Strاسبourgból.⁸¹ Kálvin ezért tevékenyen részt vett a város politikai és vallásos törvényeinek megszövegezésében, hiszen a reformátor véleménye szerint „minden, ami Isten által büntetendő, polgári törvények által is legyen büntetendő”⁸² – vélekedett Kacsóh Lajos *Kálvin politikai-társadalmi téren* című munkájában. Noha Kálvin azt hangsúlyozta, hogy „a népet nem lehet minden szórakozástól megfosztani”,⁸³ az 1546-os ediktumában a genfi tanács mégis *elrendelte a*

⁷⁶ A konzisztórium jegyzőkönyvei igazolják, hogy néha a bizottság határozatai – a vonatkozó és hatályos városi ediktumok hiányában – nem voltak teljesen végrehajthatók. Szép példa erre a genfi *Jane Migerand* esete is, akinek a konzisztórium 1542. április 20-án azért nem tudta megtiltani, hogy házasságot kössön egy La Roche-ból való katolikus(!) férfival, mert a genfi tanács korábban nem hozott ilyen tiltó ediktumot. Ld. Kingdon, Robert M.: *Registers of the Consistory*, 43.

⁷⁷ Bölcskei Gusztáv: Köszöntés a Kálvin János 500 éve című kiállítás megnyitóján. In: *Református Tiszántúli XVII* (2009/1–2), (16–17.) 17. Mindezek következtében érvényét veszti Kacsóh Lajos azon kijelentése, hogy „mivel az emberek akkor is nagyon kedvelték a kártyajátékot és a kockavetést, [Kálvin] mindenekelőtt ezeket tiltotta be.” Kacsóh Lajos: *Kálvin politikai-társadalmi téren*. [k. n.], Kunszentmiklós 1911, 22.

⁷⁸ Innes, William C.: *Social Concern in Calvin's Geneva*. Pickwick Publication, Alliston Park 1983, 272.

⁷⁹ Biéler, André: *Calvin's Economy and Social Thought*, 55.

⁸⁰ Naphy, William G.: *Calvin and the Consolidation*, 30., Innes: *Social Concern in Calvin's Geneva*, 272. Ezeket a törvényeket egészítették ki 1537-ben a fogadók *istentisztelet alatti nyitva tartására* vonatkozó előírások.

⁸¹ Ld. Kingdon, Robert M.: Calvinus Legislator: The 1543 'Consitution' of the City-State of Geneva. In: Neuser, Wilhelm H.: *Calvinus Servus Christi (Papers presented at international Congress on Calvin Research, Budapest, August 25–28, 1986.)*. Presseabteilung des Ráday-Kollegiums, Budapest 1988, 225–233.

⁸² Kacsóh Lajos: *Kálvin politikai-társadalmi téren*, 24.

⁸³ Kálvin kijelentését idézi Nagy József: *Kálvin igehirdetése*, 8–9.

városi kocsmák bezárását, és pedig a mértéktelen alkoholfogyasztás, a tobzódás, a kártyázás és az illetlen dalolás visszaszorítása érdekében, s ugyanakkor különböző vallásos házak, klubok megnyitását tartotta szükségesnek. A törvény szerint ezek a helyek „vallásos házakként” működtek, ahol többek között tilos volt a dorbézolás, a tánc, a kártyázás, ugyanakkor elvárt volt az étkezések előtti imádkozás, a bibliaolvasás és a zsol-táréneklés.⁸⁴

Kálvin 1555-ös genfi konszolidációja, a város politikai és gazdasági felemelkedése mellett, azonban sok társadalmi feszültséget is eredményezett. A tehetős genfi polgárok és előkelő kereskedők életvitele és ruházata gyakran váltotta ki a szegényebb társadalmi rétegekhez tartozók felháborodását, amely nemegyszer utcai jelenetekhez vezetett.⁸⁵ Kálvin már az 1536-os *Institutió*jában így vélekedett:

„[a keresztyén szabadság leple alatt] senki sincs korunkban, aki, ha vagyoni helyzete a költekezést megengedi, lakomák rendezése, a test ápolása, házak építése terén ne találna kedvét a pazarló fényűzésben.”⁸⁶

Mindezek következtében nem véletlen, hogy a genfi tanács, a lelkészek javaslatára, 1557 és 1564 között, számos, a helyes keresztyén életvitel elősegítését célzó törvényt alkot.⁸⁷ „Sem kihívó öltözködés, sem cifra ékszerek. Nincs smink, sem pedig bármiféle szemérmertlenség”⁸⁸ – jellemzi Robert M. Kingdon a genfi öltözködési szabályokat is magában foglaló új erkölcsi ediktumokat. S valóban, az 1557-ben kibocsátott rendelet pontosan szabályozta a *díszes ruhaviseletet*, az 1558-as törvény a *mértéktelen tobzódást*, az 1560-as előírások pedig egyfelől az *ezüsst és az arany ékszerek használatát*, másfelől pedig a *hajkorona méretét* is.⁸⁹ A városi tanács – figyelembe véve a genfi közállapotokat – nem sokkal Kálvin halála előtt (1564) is további szigorításokat tartott szükségesnek.⁹⁰

d) Kálvin erkölcsi nevelése a konzisztórium jegyzőkönyvekben

Philip L. Culbertson *Religious Legislation in Calvinist Geneva (1536-1564)* című doktori értekezése⁹¹ nyomán kijelenthető, hogy a városi tanács rendeletei egyfelől a házassági és családi ügyek kivizsgálását, másfelől pedig a szerencse- és kártyajátékok, a pápista

⁸⁴ Parker, Thomas Henry Louis: *John Calvin. A Biography*, 118–119.; Höpfl, Harro: *The Christian Polity of John Calvin*, 200–201.

⁸⁵ Ld. Delumeau, Jean: *Reneszánsz*. Osiris Kiadó, Budapest 1997, 23–27.

⁸⁶ Kálvin János: *Institutió 1536* (Református Egyházi Könyvtár xix. Szerk. Budai Gergely.) A Magyar Református Egyház kiadása, Budapest 1936, 259., 263.

⁸⁷ A genfi tanács erkölcsi ediktumainak szükségességéről Kacsóh Lajos így nyilatkozik: „Kálvin jól tudta, mily sok versengésnek okozója a divatos öltözködés; mennyi felesleges pénzért dob ki erre sok ember. Kálvinnak ez volt e tekintetben a nézete: ne fényűző ruházkodással, hanem keresztyéni szerénységgel adjon példát egyik ember a másiknak, s ne éreztesse senki fölényét, hogy ő gazdagabb, hogy neki jobb módja van, mint talán annak a becsületes szegénynek; hiszen nem a külső, hanem a belső ruha ékessége a fő dolog.” Kacsóh: *Kálvin politikai-társadalmi téren*, 21. A szolid, egyszerű ruházkodás terén Kálvin számára központi szereppel bírt a szülők példamutatása. Ld. Magyar Balázs Dávid: *Genf városának világitó lámpásként kellene ragyognia*, 31–32.

⁸⁸ Kingdon, Robert M. – Witte, John: *Sex, Marriage, and Family*, 94., 454–455.

⁸⁹ Mackinnon, James: *Calvin and the Reformation*. Longmans Co., London 1936, 91.

⁹⁰ Höpfl, Harro: *The Christian Polity of John Calvin*, 198.

⁹¹ Culbertson, Philip Leroy: *Religious Legislation in Calvinist Geneva (1536-1564) and Modern Israel (1948-1975)*. Kiadatlan kézirat. (A New York State University-re 1977-ban benyújtott doktori disszertáció.) Megtalálható az H. H. Meeter Center for Calvin Studies (Grand Rapids, MI, USA) állományában DQ 449.5.C8-as jelzettel.

hitelvek, az uzsora, a lelkészek inzultálása, az ételben és italban való tobzódás, az illetlen dalolászás és tánc elleni törvényes fellépés kereteit biztosították.⁹² Tény, hogy a genfi egyházfegyelmi bizottság első időszaka során (1542–1546), leginkább házassági és vallási ügyek kerültek a testület elé. Azonban a *Libertinusok* pártjának erősödésével (1546) megszaporodtak a közerkölcsök elleni bűnesetek (tánc, kártyajátékok, dorbézolás) is – rajzolódik ki William Collins *Calvin and the Libertines of Geneva* című munkájából.⁹³

Egrege Loys Franc és Huguyne Dupontz 1542. február 23-án egy *jegyességi vita* miatt járult a konzisztórium elé.⁹⁴ A fiatal hölgy, Huguyne arról nyilatkozott, hogy Franc egy szép arany házassági („lánykérő”) gyűrűt ajándékozott neki, de most már nem akarja feleségül venni őt. A konzisztórium meghallgatta Loys Francot is, aki visszautasította Huguyne állításait, azt mondván, hogy ő valóban járt néhány alkalommal a hölgy házában, de sohasem kérte meg a kezét. A gyűrűt sem ő adta neki. Ezt követően a bizottság tagjai kérdéseket tettek fel Huguyne rendszeres templomba járásával és a keresztyén hit alapvető ismereteivel kapcsolatban, amire szépen megfelelt. *Kálvin meggyőződése szerint a házassági ígéret elsősorban a szülők beleegyezésének hiányában válhat érvénytelenné*,⁹⁵ ezért a konzisztórium, a reformátor javaslatára, az ügy alaposabb kivizsgálását kérte a *Kistanácstól*, amely azonban ejtette az ügyet, mivel nem állt rendelkezésükre elegendő bizonyíték.

A különféle jegyességi és házassági viták mellett, a konzisztórium a gyülekezeti tagok hitének vizsgálatára is nagy hangsúlyt fektetett, amelynek során a legfontosabb keresztyén hitvallások ismeretére (*Credo, Tízparancsolat, Miatyánk*) kérdeztek rá. *Louis Pyaget feleségének* konzisztóriumai meghallgatása 1542. március 30-án vette kezdetét, amikor is a bizottság tagjai arra kérték, hogy a különböző hitvallások elmondásával tegyen vallást hitéről. A hölgy kijelentette:

„[...] a hitvallásokat csak latin nyelven ismeri. Francia anyanyelvén még a *Credót* sem tudja elmondani [...] hiszen nem vesz részt az istentiszteleteken.”⁹⁶

Amennyiben a meghallgatás kedvezőtlen eredménnyel zárult és világossá vált, hogy a „vádlott” nem ismeri az alapvető keresztyén hitvallásokat és tanításokat, az egyházfegyelmi bizottság, mint ahogy ebben az esetben is, egy újabb meghallgatást tartott szükségesnek. Ekkor a hitvallások ismeretéről újra számot kellett adni. Az egyházfegyelmi bizottságok jegyzőkönyvei gyakran tudósítanak arról is, hogy a meghallgatást követően a tanács a „vádlott” felkészítését és vallásra való tanítását hangsúlyozta, hogy a következő kihallgatásra kellőképpen felkészülve állhasson. Például *Jaques Emyn* ügyében (1542. március 23.) a konzisztórium azt tartotta szükségesnek Kálvin javaslatára, hogy egy fiatalembert, vagy valaki mást kell felkérni „Jaques tanítása végett”.⁹⁷ Kálvin fellépése ebben az esetben is eredményesnek bizonyult, hiszen a konzisztórium következő ülészakán (1542. március 30.) Jaques már a *Miatyánkot* és a *Credo* felét is el tudta mondani anyanyelvén.⁹⁸ Mindazonáltal, a konzisztórium gyakran szólított fel a vásár-

⁹² Vö. Monter, William E.: The Consistory of Geneva 1559–1569. In: *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance* XLI (1979), 467–484.

⁹³ Collins, Ross William: *Calvin and the Libertines of Geneva*. Clarke, Irwin & Company Limited, Toronto–Vancouver 1968, 153–168.

⁹⁴ Ld. Kingdon, Robert M.: *Registers of the Consistory*, 8–9.

⁹⁵ Kingdon, Robert M.– Witte, John: *Sex, Marriage, and Family*, 38–48.

⁹⁶ Kingdon, Robert M.: *Registers of the Consistory*, 29.

⁹⁷ Uo. 22.

⁹⁸ Uo. 26–27.

napi kátétanítások rendszeres látogatására is, amelyet szépen illusztrál *Johan Constant* (1542. május 4.), *Jaques Emyni* (1542. május 17.) és *Jana Tabarie* (1542. június 8.) ügye is.⁹⁹ Így válik érvényessé Barbara Pitkin állítása:

„[...] a vasárnapi kátétanításokon nem csak gyerekek, de az idősebb gyülekezeti tagok is részt vettek, akiket a fiatalokkal együtt tanítottak a hit alapvető ismereteire.”¹⁰⁰

A hitvallások ismerete mellett a konzisztórium előszeretettel vizsgálta a gyülekezeti tagok hitéletét is, ezért rendszeresen kérdezett rá a templomba járás gyakoriságára. A bizottság tagjai azonban nemcsak arra voltak kíváncsiak, hogy például a „múlt héten a Saint Pierre székesegyházban ki prédikált”, hanem az igehirdetés témájára s főbb pontjaira is, ezért „nem volt célszerű a prédikációk alatti szunyókálás”¹⁰¹ – jegyzi meg humorosan Edward Muir. Az istentiszteletek látogatásának elhanyagolása miatt kellett felvennie 1542. szeptember 7-én *Gonyn Floutet*nek is, aki viszont azt gondolta, hogy válaszával átejtetheti az egyházfegyelmi bizottság tagjait. Gonyn ugyanis azt válaszolta, hogy „a tegnapi és a mai napon is részt vett az istentiszteleten a Saint Gervase templomban, ahol Henri de la Mare szolgált”.¹⁰² A konzisztórium azonban elutasította válaszáat, hiszen de la Mare akkor már tizedik napja nem prédikált a Saint Gervase templomban. A feljegyzések szerint Gonynt végül felmentették, mert szépen fel tudta mondani a hitvallásokat.

Az egyházfegyelmi bizottság jegyzőkönyveiben 1542 és 1546 között a házassági és vallási ügyek dominanciája figyelhető meg a közerkölcsöt sértő bűnesetekkel szemben, amelyek közül az uzsoraszedés, a házasságtörés és a kártyajátékok voltak a leggyakoribb vétségek. Tény, hogy például az uzsora vádjában került a konzisztórium elé *Anthoyne Fraychot*, *Estienne Fogasse* (1543. február 15.), *Guillaume Villars* (1543. április 5.), *Pierre Mercier* (1543. április 26.) és *Donne Aymaz Charletaz* (1543. május 10.) is.¹⁰³ Bizonyítékok hiányában azonban mindnyájukat felmentették.¹⁰⁴

Annak ellenére, hogy a korabeli Genf hatályos rendelkezései szerint a különböző szexuális bűntettekért (házasságtörés stb.) nem csak az úrvacsorától való eltiltás, de háromnapos börtön is járt kenyéren és vízen, a házasságon kívüli szexuális élet mégis igen gyakori volt a nép körében. A konzisztórium 1542. április 17-én például *Jaques Fubrit*, *Thibaud Tissot* és *Bezanson Fousont* is bűnösnek találta, majd pedig börtönbe vetette, ugyanis a kihallgatások során bizonyossá vált, hogy mindhárman *Mermeta Jappazzal* paráználkodtak, aki ráadásul várandós lett. A jegyzőkönyvek szerint Kálvin világossá tette a meghallgatáson:

„[...] a paráználkodást Isten parancsolatai szigorúan tiltják, és jó volna az ilyen nyilvános paráznákat eltávolítani a városból, annak érdekében, hogy a jövőben elkerülhetőek legyenek az ilyen botrányok.”¹⁰⁵

⁹⁹ Kingdon, Robert M.: *Registers of the Consistory*, 60., 70., 84.

¹⁰⁰ Pitkin, Barbara: *Children and the Church in Calvin's Geneva*, 156.

¹⁰¹ Muir, Edward: *Rituals in Early Modern Europe*. Cambridge University Press, Cambridge 2005, 184.

¹⁰² Ld. Kingdon, Robert M.: *Registers of the Consistory*, 118.

¹⁰³ Uo. 191., 192., 229., 243., 252.

¹⁰⁴ Naphy, William G.: *Calvin and the Consolidation*, 108–109.

¹⁰⁵ Kingdon, Robert M.: *Registers of the Consistory*, 41–42.

A genfi reformátor a közerkölcsök elleni bűnök közé számította a túlzott *alkoholfogyasztással egybekötött szerencsejátékokat* is, amelyeket *csupa alattomoságnak* tekintett. Kálvin ennek a meggyőződésének adott hangot akkor is, amikor igehirdetésében az Efézusi levél 4. fejezetének 11–14 verseit magyarázta:

„Pál itt egy olyan kifejezést használ, amely a kockajátékból származik. Mindnyájan jól tudjuk, hogy azok, akik hasznát húznak ezekből a játékokból, mindenféle csalásra készek. Az ilyen játékok tehát minden tisztességet és becsületet nélkülöznek. Valóban [...] ha valaki kifürkészhetné a kártyajátékosok gondolatait, jól meggyőződhetne arról, hogy mindnyájan csalók, hiszen még a legegyszerűbb játékos is csak a ravaszságra vágyik, s mindezt azért, hogy kijátssza ellenfelét. Az is igaz, hogy mindnyájan [...] ellopják mások javait, [...] ezért az egész játék csupa alattomoság.”¹⁰⁶

Ebből kifolyólag 1543 decemberében nagy vitát váltott ki Kálvin konzisztóriumában egy titkos „trik-trak” kártyaparti, amelyet Jehan Hugonerii házában tartottak. Egyes híresztelések szerint a partin még egy genfi lelkész is részt vett. Az egyházfegyelmi bizottság a későbbi híres genfi történetírót, *François Bonivardot* hallgatta meg elsőként, 1543. december 20-án, aki maga is részt vett a partin. Bonivard ugyan beismeri, hogy a Hugonerii házában többen is dámáztak, azt azonban nem tudták, hogy a kockajátékokat már több alkalommal is betiltották Genfben. Bonivard végig azzal védekezett kihallgatása során, hogy ő „idegen, hiszen Bernben él”, és hogy azon az estén csakis köztisztületnek örvendő polgárokkal kártyázott, lelkész pedig bizonyosan nem volt köztük. Bonivard után *Jehan Hugonerii* meghallgatása következett, aki tagadta, hogy házában bárki is szerencsejátékot űzött volna, továbbá megerősítette Bonivard vallomását, hogy tudniillik „azon az estén csakis köztisztületnek örvendő polgárok voltak jelen a házban”. Azonban Hugonerii azt is előadta, hogy immár több mint öt vagy hat éve nem vesz részt semmilyen szerencsejátékban, *Marot Clementtel*,¹⁰⁷ a híres zsoltárfordítóval pedig csak 2–3 alkalommal játszott „trik-trak”-ot.¹⁰⁸ Hugonerii vallomását követően, Clement titokban hagyta el a várost, mivel félt a konzisztórium ítéletétől.¹⁰⁹

William G. Naphy megállapítása szerint a konzisztórium második, legtermékenyebb időszaka 1546-ban vette kezdetét, amelynek eredményeképpen Kálvin egyházfegyelmi tanácsa kétszer annyi esetben járt el az 1542-es esztendőhöz viszonyítva.¹¹⁰ A konzisztórium megbeszélések egyre növekvő száma egyfelől az 1546-tól egyre erősödő migrációnak, másfelől pedig a *Libertinusok* pártjának fokozatos előretörésének volt köszönhető. A *Libertinusok* csoportjáról Révész Imre így vélekedett:

¹⁰⁶ Calvin, John: *Sermons on Ephesians* 4,11–14. (serm. 26.), 386. Idézi: Magyar Balázs Dávid: *Genf városának világitó lámpásként kellene ragyognia*, 30–31.

¹⁰⁷ Marot Clement 1543-ban érkezett Genfbe, ahol a városi tanács regisztere szerint 1543. október 15-én „Kálvin arra kérte, hogy foglalja versekbe Dávid próféta zsoltárait.” Marot még abban az évben 50 zsoltárt adott ki Kálvin előszavával. Clement munkáját később Béza Tódor folytatta. Ld. Calvin, John: *Letter to Pierre Viret* (1545. március 15.) Bonnet, Jules: *Letters of John Calvin*. vol. 1., (450–451.) 451.

¹⁰⁸ Kingdon, Robert M.: *Registers of the Consistory*, 306–309.

¹⁰⁹ Ld. Chadwick, Owen: *A reformáció*. Osiris Kiadó, Budapest 1998, 85. „Marot nyugtalan lelke hajtotta tovább, Genf szigorú fegyelme sem igen lévén kedvére, átmént [...] Turinba, ahol 1544 augusztusában meglepte a halál 47 éves korában.” Ld. Balogh Ferenc: *Keresztyén Egyház-Történelem*. 3. füzet, Harmathy Pál kiadása, Debrecen 1877, 203–204 (1. jegyzet).

¹¹⁰ Naphy, William G.: *Calvin and the Consolidation*, 108–109.

„[...] az egyházi rendszabályok minden pontjait nyilván és vakmerően megtapodta, – a korcsmák megteltek, tánc, buja dalok, éjjeli lármák napirenden voltak.”¹¹¹

Az 1546-os esztendő a Kálvin-kutatás a „Libertin provokáció” nyitányának tekinti, amikor is a párt két jeles képviselője, *Pierre Ameaux* (korábbi kártyagyáros) és *Ami Perrin* (genfi hadseregparancsnok) is személyes konfliktusba került Kálvinnal. Míg Ameaux a nyilvánosság előtt 1546. január 27-én a reformátor tekintélyét rágalmazta,¹¹² addig Ami Perrin és felesége, *Françoise Favre* egy menyegző alkalmával perdült táncra, amelyet a genfi törvények már 1543-ban szigorúan büntettek.¹¹³ A „Libertin reakció” eredményeképpen 1546-tól kezdve az egyházfegyelmi bizottság mind nagyobb gyakorisággal tárgyalta a különböző, közerkölcs elleni kihágásokat és bűneseteket.

A reformátor konzisztóriumának a genfi társadalom erkölcsi nevelésében betöltött szerepét Robert M. Kingdon *A New View of Calvin in the Light of the Registers of the Geneva Consistory* című tanulmánya mutatja be a legrészletesebben. Kingdon többek között az egyházfegyelmi bizottság 1548-as jegyzőkönyveit vizsgálta és feltárta a konzisztórium meghallgatások társadalomformáló jelentőségét. A konzisztórium 1548. február 23-án tartott ülészakán Kálvin többször is felszólalt: a Szentírásból vett igehelyek megnevezésével, majd azok értelmezésével adott hangot vallásos-etikai meggyőződéseinek is.

*Pierre Tornier*nek, miután három napot töltött a börtönben kenyéren és vízen, házasságtörés és paráznaság miatt kellett a konzisztórium elé járulnia. A meghallgatás során *Tornier* a bűnbánat jeleit mutatta, ezért Kálvin így szólt hozzá:

„[...] egy keresztyén nem paráználkodhat. Legyen sokkal inkább kegyes, mind testben, mind pedig lélekben.”¹¹⁴

Jean Frochet fiatal szabólegényt azért idézte be az egyházfegyelmi bizottság, mert sokan megrögzött munkakerülőnek tartották. A reformátor a kihallgatás során a következőképpen intette meg őt:

„Egy fiatalember legyen mindig szelíd és alázatos, gondoskodjon apjáról és anyjáról, és ne igyon mérték nélkül.”¹¹⁵

Összegzőképpen kijelenthető, hogy Kálvin János egyházfegyelmi bizottságának létrehozását és működését a városi tanács által kiadott törvény- és ediktumgyűjtemények tették lehetővé. Mindezek az erkölcsi-vallásos törvények különleges lehetőséget adtak a reformátornak és a konzisztóriumnak arra, hogy Genf városának „léha polgáraiból” (Révész Imre) olyan közösséget formáljanak, amely Isten népe. Az egyházfegyelmi bi-

¹¹¹ Révész Imre: *Kálvin élete és a kálvinizmus*. Révész Imre Emlékalap Bizottság, Debrecen ³1909, 147.

¹¹² Ameaux büntetését (pénzbírság: 60 korona) a *Kétszázak tanácsa*, Kálvin közbenjárására szigorította, ezért egy égő fáklával a kezében kellett végigsétálnia Genf legsűrűbben lakott kerületén, majd az alsóvárosi nagy piactéren volt köteles bocsánatért esedeznie. Ld. Collins, Ross William: *Calvin and the Libertines of Geneva*, 158–159.

¹¹³ Parker, Thomas Henry Louis: *John Calvin. A Biography*, 118–119.

¹¹⁴ Kingdon, Robert M.: *A New View of Calvin in the Light of the Registers of the Geneva Consistory*. (The paper was presented at the Sixth Quadrennial International Congress on Calvin Research, Sept. 13–17, 1994, New College, University of Edinburgh.) Kiadatlan kézirat. Megtalálható az H. H. Meeter Center for Calvin Studies (Grand Rapids, MI, USA) állományában 30895-ös jelzettel, 7–8.

¹¹⁵ Uo. 8.

zottság eredményességét jól példázzák az olasz protestáns menekült, *Vergerio* gróf szavai is, aki Kálvin második genfi szolgálata idején a városban járva a következő gondolatokat vetette papírra:

„[...] a genfi konzisztórium [...] szelídség és oktatás által igyekszik megnyerni a sziveket az igazságnak, s megszabadítani azon tévelygésektől, melyek e különböző vélemények sajátságos korszakában oly nehezen kerülhetők ki. A tudomány tisztaságának fenntartása mellett [a konzisztórium] gondoskodik az élet tisztaságának fenntartásáról is. [...] Általában a konzisztórium olyan, mint valami irtó eke, amely minden héten gyökerestől kiszaggatja és kiveti a gyomot.”¹¹⁶

Felhasznált irodalom

Kéziratok

- Culbertson, Philip Leroy: *Religious Legislation in Calvinist Geneva (1536-1564) and Modern Israel (1948-1975)*. Kiadatlan kézirat. (A New York State University-re 1977-ban benyújtott doktori disszertáció.) Megtalálható az H. H. Meeter Center for Calvin Studies (Grand Rapids, MI, USA) állományában DQ 449.5.C8-as jelzettel.
- Kingdon, Robert M.: *A New View of Calvin in the Light of the Registers of the Geneva Consistory. (The paper was presented at the Sixth Quadrennial International Congress on Calvin Research, Sept. 13-17, 1994, New College, University of Edinburgh.)* Kiadatlan kézirat. Megtalálható az H. H. Meeter Center for Calvin Studies (Grand Rapids, MI, USA) állományában 30895-ös jelzettel.
- Lambert, Thomas A.: *Preaching, Praying and Policing the Reform in Sixteenth-Century Geneva*. Kiadatlan kézirat. (A Wisconsin Medison State University-re 1998-ban benyújtott doktori disszertáció.) Megtalálható az H. H. Meeter Center for Calvin Studies (Grand Rapids, MI, USA) állományában BR 410. L 36-os jelzettel.
- Manetsch, Scott: *Holy Terror or Pastoral Care? Church Discipline in Calvin's Geneva: 1542–1595*. (Az előadás elhangzott a *John Calvin Saint or Sinner* címmel, Puttenben rendezett nemzetközi Kálvin-konferencián, 2008. november 1-jén.) Kézirat.

Könyvfejezetek és tanulmányok

- Benedict, Philip: Calvin and the Transformation of Geneva. In: Hirzel, Martin Ernst – Sallmann, Martin (ed.): *John Calvin's Impact on Church and Society 1509–2009*. William B. Eerdmans Co., Grand Rapids 2009, 1–14.
- Calvin, John: Articles concerning the Organisation of the Church and of Worship at Geneva of 1537. In: Reid, J. K. S. (ed.): *Calvin. Theological Treatises*. Westminster John Knox Press, Louisville 2006, 47–55.
- Davis, Thomas J.: Preaching and Presence: Constructing Calvin's Homiletical Legacy. In: Foxgrover, David (ed.): *The Legacy of John Calvin* (Papers Presented at the 12th Colloquium of the Calvin Studies Society, April 22–24, 1999, Grand Rapids). CRC Product Services, Grand Rapids 2000, 84–107.
- Fazakas Sándor: Kálvin szociáletikája. In: uő (szerk.): *Kálvin időszűrőse. Tanulmányok Kálvin János teológiájának maradvány értékeiről és magyarországi hatásáról*. Kálvin Kiadó, Budapest 2009, 104–139.
- Fazakas Sándor: „Mert a szegény nem fogy el a földről...” Kálvin társadalmi etikájának kialakulása és gyakorlati jelentősége. In: *Studia Theologica Debrecinensis* II (2009/2), 91–105.

¹¹⁶ Révész Imre: *Kálvin élete és a kálvinizmus*, 229–230.

- Kálvin János: Az úrvacsora kiszolgáltatásának módja. In: Czeglédy Sándor (szerk.): *Kálvin János kisebb művei a rendszeres theologia köréből*. A Magyarországi Református Egyház kiadása, Pápa 1912, 88–91.
- Kingdon, Robert M.: Calvin and “Presbytery”: The Geneva Company of pastors. In: *Pacific Theological Review* XVIII (1985/2), 43–55.
- Kingdon, Robert M.: Calvin and the Establishment of Consistory Discipline in Geneva: the Institution and the Men Who directed it. In: *Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis* (1990), 158–172.
- Kingdon, Robert M.: Calvinus Legislator: The 1543 “Constitution” of the City-State of Geneva. In: Neuser, Wilhelm H.: *Calvinus Servus Christi (Papers presented at international Congress on Calvin Research, Budapest, August 25–28, 1986.)*. Presseabteilung des Ráday-Kollegiums, Budapest 1988, 225–233.
- Kingdon, Robert M.: Catechesis in Calvin’s Geneva. In: Engen, John van (ed.): *Educating People of Faith. Exploring the Educational History of Jewish and Christian Communities*. William B. Eerdmans Publishing Co., Grand Rapids 2004, 294–313.
- Kingdon, Robert M.: Nostalgia for Catholics Rituals in Calvin’s Geneva. In: Otmar, Meuffels–Jürgen, Bründl (ed.): *Grenzgänge der Theologie*. LIT Verlag, Münster 2004, 209–220.
- Kingdon, Robert M.: Social Control and Political Control in Calvin’s Geneva. In: Guggisberg, Hans et al (ed.): *Sonderdruck aus Archiv für Reformationsgeschichte*, Washington 1993, 521–532.
- Kingdon, Robert M.: Calvin and the Establishment of Consistory Discipline in Geneva: the Institution and the Men Who directed it. In: *Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis* LXX (1990), 158–172.
- Kingdon, Robert M.: Editing Genevan Ecclesiastical Registers. In: Rummel, Erika (ed.): *Editing Texts from the Age of Erasmus*. Toronto University Press, Toronto 1996, 25–37.
- Kingdon, Robert M.: The Genevan Consistory as Established by John Calvin. In: Trost, Frederick R.: (ed.): *On the Way: Occasional Papers of the Wisconsin Conference of the United Church of Christ*. Wisconsin 1990, 30–44.
- Kingdon, Robert M.: The Genevan Revolution in Public Worship. In: *Princeton Seminary Bulletin* XIV (1993/3), 264–280.
- Kingdon, Robert M.: The Protestant Reformation as a Revolution: The Case of Geneva. In: *The Journal of the Historical Society* II (2001/2–3), 101–108.
- Magyar Balázs Dávid: „Calvinus Tyrannus?” Adalékok a genfi konzisztórium létrehozásának történeti, teológiai és etikai aspektusaihoz. In: *Theológiai Szemle*, Új folyam LV (2012/1), 4–12.
- Magyar Balázs Dávid: „Amikor Kálvin fellépése előtt még egy jót borozhattunk Genfben.” – A genfi konzisztórium létrehozásának történeti, teológiai és etikai aspektusai. In: Szávay László (szerk.): *Vidimus enim stellam eius* (A Fiala Kutatók és Doktoranduszok II. Nemzetközi Teológuskonferenciáján, 2011. október 14. és 16. között elhangzott előadások). L’Harmattan, Budapest 2011, 245–256.
- Magyar Balázs Dávid: „Genf városának világító lámpásként kellene ragyognia.” A keresztyén házasság és gyermeknevelés társadalomformáló szerepe Kálvin Efézus kommentárjában és igehirdetésében. In: G. Szabó Botond (szerk.): *Tanulmányok Kálvinról és magyarországi jelenlétéről*. DRK kiadása, Debrecen 2011, 20–37.
- Manetsch, Scott: Pastoral care east of Eden: the Consistory of Geneva, 1568–82. In: *Church History* LXXV (2006/2), 274–314.
- Monter, William E.: The Consistory of Geneva 1559–1569. In: *Bibliothèque d’Humanisme et Renaissance* XLI (1979), 467–484.
- Muir, Edward: *Rituals in Early Modern Europe*. Cambridge University Press, Cambridge 2005.
- Nagy Sándor Béla: Kálvin egyházkormányzati alapelvei a gyakorlatban. Különös tekintettel a genfi egyház 1541. évi ordonnance-ára. In: *Theológiai Szemle*. Új folyam III (1959/9–10), 327–341.

- Parker, Thomas Henry Louis: Calvin the Biblical Expositor. In: Gamble, Richard C. (ed.): *Calvin and Hermeneutics* (Articles on Calvin and Calvinism 6.). Garland Publishing, New York 1992, 62–75.
- Pitkin, Barbara: Children and the Church in Calvin's Geneva. In: Foxgrover, David (ed.): *Calvin and the Church* (Papers Presented at the 13th Colloquium of the Calvin Studies Society, May 24–26, 2001, Grand Rapids, USA). CRC Product, Grand Rapids 2002, 144–165.
- Sándor Balázs: Az 1536. évi Genfi Hitvallásról. In: *Theológiai Szemle*. Új folyam LIV (2011/3), 180–185.
- Selderhuis, Herman J.: Church on Stage. In: Foxgrover, David (ed.): *Calvin and the Church*. CRC Product Services, Grand Rapids 2002, 46–65.
- Spierling, Karen E.: Reformed Genevans and Catholics Neighbors in Time of Calvin. In: Zachman, Randall C. (ed.): *John Calvin and Roman Catholicism*. Baker Books, Grand Rapids 2008, 79–99.
- Watt, Jeffrey R.: Women and the Consistory in Calvin's Geneva. In: *Sixteenth Century Journal* XXIV (1993/2), 429–439.

Könyvek és monográfiák

- Bart, Karl: *Die Theologie Calvins*. Theologischer Verlag, Zürich 1993.
- Biéler, André: *Calvin's Economy and Social Thought*. World Alliance of Reformed Churches, Geneva 2006.
- Blacketer, Raymond A.: *The School Of God. Pedagogy and Rhetoric in Calvin's Interpretation of Deuteronomy* (Doctoral dissertation). Springer Publication, Dordrecht 2006.
- Bonnet, Jules (ed.): *Letters of John Calvin*. vol. 1., Wipf and Stock Publishing, Eugene 2007.
- Bouwsma, William J.: *John Calvin. A Sixteenth Century Portrait*. Oxford University Press, Oxford 1988.
- Chadwick, Owen: *A reformáció*. Osiris Kiadó, Budapest 1998.
- Collins, Ross William: *Calvin and the Libertines of Geneva*. Clarke, Irwin & Company Limited, Toronto – Vancouver 1968.
- Cottret, Bernard: *Calvin. A Biography*. William B. Eerdmans Publishing Co., Grand Rapids 2000.
- Delumeau, Jean: *Reneszánsz*. Osiris Kiadó, Budapest 1997.
- Gäbler, Ulrich: *Huldrych Zwingli*. Kálvin Kiadó, Budapest 2008.
- Garside, Charles: *The Origins of Calvin's Theology of Music: 1536–1543*. The American Philosophical Society, Philadelphia 1979.
- Gordon, Bruce: *Calvin. A Biography*. Yale University Press, New Haven 2009.
- Hedtke, Reinhold: *Erziehung durch die Kirche bei Calvin* (Pädagogische Forschungen 39.). Quelle&Meyer, Heidelberg 1969.
- Höpfel, Harro: *The Christian Polity of John Calvin*. Cambridge University Press, Cambridge 1982.
- Innes, William C.: *Social Concern in Calvin's Geneva*. Pickwick Publication, Alliston Park 1983.
- Jullien, Alexandre (ed.): *Histoire de Genève des Origines à 1798*. Société D'Histoire et D'Archéologie de Genève kiadása, Genève 1951.
- Kacsoh Lajos: *Kálvin politikai-társadalmi téren*. [k. n.], Kunszentmiklós 1911.
- Kálvin János: *Az egyház megreformálásának szükségességéről*. A Pápai Református Teológiai Akadémia kiadása, Pápa 2005.
- Kálvin János: *Institutio 1536*. (Református Egyházi Könyvtár xix. Szerk. Budai Gergely.) A Magyar Református Egyház kiadása, Budapest 1936.
- Kingdon, Robert M. – Witte, John (ed.): *Sex, Marriage, and Family in John Calvin's Geneva*. William B. Eerdmans Publishing Co., Grand Rapids 2005.
- Kingdon, Robert M. et al (ed.): *Registers of the Consistory of Geneva in the Time of Calvin. 1542–1544*. vol. 1., William B. Eerdmans Publishing Co, Grand Rapids 2000.
- Köhler, Walter: *Zürcher Ebengericht und Genfer Konsistorium*. Bd. 2., Verlag von M. Heinsius Nachfolger, Leipzig 1942.

- Laing, David (ed.): *The Work of John Knox*. vol. IV., Edinburgh 1855.
- Mackinnon, James: *Calvin and the Reformation*. Longmans Co., London 1936.
- McGrath, Alistar E.: *A Life of John Calvin. A Shaping of Western Culture*. Blackwell Publishing Ltd, Oxford 1990.
- Monter, E. William: *Calvin's Geneva*. Robert E. Krieger Publishing Company, New York 1975.
- Monter, E. William: *Studies in Genevan Government*. Librairie Droz, Geneva 1964.
- Mühlaupt, Erwin: *Die Predigt Calvins*. Verlag von Walter de Gruyter & Co., Berlin – Leipzig 1931.
- Nagy József: *Kálvin igehirdetése*. Református Világ szemle kiadása, 1938.
- Naphy, William G.: *Calvin and the Consolidation of the Genevan Reformation*. Westminster John Knox Press, Louisville 2003.
- Olson, Jeannine E.: *Calvin and Social Welfare. Deacons and the Bourse française*. Associated University Press, London – Toronto 1989.
- Parker, Thomas Henry Louis: *Calvin's New Testament Commentaries*. T&T Clark, Edinburgh 1993.
- Parker, Thomas Henry Louis: *Calvin's Preaching*. T&T Clark, Edinburgh 1992.
- Parker, Thomas Henry Louis: *John Calvin. A Biography*. Lion Publishing, Collins 1982.
- Pruzsinszky Pál: *Kálvin János*. (Református Egyházi Könyvtár VIII. Szerk. Antal Géza.) 2. kötet. A Magyar Református Egyház kiadása, Pépa 1912.
- Révész Imre: *Kálvin élete és a kálvinizmus*. Révész Imre Emlékalap Bizottság, Debrecen 1909.
- Selderhuis, Herman J. (ed.): *Calvin Handbook*. William B. Eerdmans Co, Grand Rapids 2009.
- Steinmetz, David C.: *Calvin in Context*. Oxford University Press, Oxford 1995.
- Theodor Béza: *Kálvin János élete*. Kálvin János Kiadó, Budapest 1998.
- Wallace, Ronald S.: *Calvin, Geneva and the Reformation*. Scottish Academic Press, Edinburgh 1988.